

Simona Škrabec

CAP ON VOLA L'ÀNGEL DE LA HISTÒRIA?

Retrotopia

Zygmunt Bauman

Traducció de Josep Sempere

224 pp., 2017, Barcelona, Arcàdia

Sobre el concepte de la història de Walter Benjamin és un text estranyament dens, cada frase ressona com una sentència i les imatges es graven a la retina a l'instant. Sense exageració podem considerar-lo la destil·lació de tota una vida dedicada a l'anàlisi de les circumstàncies històriques i de les maneres de pensar. Escrit la primavera de 1940, *El concepte* és un dels últims textos del filòsof. El manuscrit té només onze pàgines dins d'una *Obra completa* que a l'edició de Suhrkamp ocupa tretze volums i ronda al voltant de les 10.000 pàgines. Estem davant d'un text molt breu que concentra un treball vital immens, difícilment assumible en tota la seva complexitat.

Els apunts de 1940 estan distribuïts en vint-i-vuit tesis i dos breus apartats finals. A la tesi número nou, Benjamin descriu un senzill dibuix de Paul Klee que ha esdevingut una veritable icona de la modernitat, l'*angelus novus*, l'àngel de la història. No hem d'oblidar tampoc les circumstàncies vitals en les quals el filòsof va haver de desenvolupar la tasca de pensar el món. La pressió irrespirable del nazisme el va perseguir a través del continent fins a la seva trista mort a Portbou el 26 de setembre de 1940. Les tesis són, doncs, un text rescatat del perill de l'oblit màxim, de l'autèntic anorreament. Haver recuperat tots els textos del filòsof que es van poder recuperar, escrivien els editors Rolf Tiedmann i Hermann Schweppenhäuser el 1989, potser no és suficient, però és «més que res».

Aquest àngel rescatat —que és «més que res»— encapçala el llibre de Zygmunt Bauman. *Retrotopia* comença amb una llarga citació de la tesi número nou i el llibre es clou amb una referència explícita a aquesta mateixa imatge. Les pors sobre la incertesa del futur ens fan perdre en un laberint ple de culs-de sac, diu Bauman, i afegeix que hi ha poques esperances de canviar res «llevat que temptem, o obliquem, l'Àngel de la Història a canviar de sentit una vegada més» (p. 201).

La força de la metàfora de Benjamin és la seva precisió. El temps té només una sola direcció, del passat cap al futur, d'allò conegut cap allò desconegut. És per això que l'àngel de la història vola de recules. Tot el que l'espera —tot el que ens espera als humans— és rere nostre, invisible. El futur ens resulta indestriable, incert, inaccessible. El futur no es pot escodrinyar, el futur es troba rere l'esquena, allà on ens falta l'òrgan de la vista. I no s'hi val a girar el cap o el cos perquè el vent té una força immensa. Ningú pot protagonitzar aquest gest de desafiament i pretendre canviar el transcurs del temps.

El rostre espantat, horroritzat, que ha pintat Klee en el primer terme del seu dibuix, el rostre que ocupa gairebé tot l'espai disponible del full, transmet un missatge irrevocable. El futur és obscur. Hi avancem empesos per la força de la vida, però no sabem mai què és el que ens hi espera. Rebel·lar-se contra aquesta direcció única és simplement impossible. Més que volant lliurement, cal imaginar-se l'àngel —el temps— avançant per un sol pla, com un vaixell amb el vent carregant-li les veles que l'allunya a tota velocitat. El vent del temps té només una direcció, l'avenir, el futur que no es deixa preveure.

L'objectiu de Zygmunt Bauman és prevenir-nos d'un mal desenvolupament, d'un camí equivocacat, ara que encara hi som a temps. *L'angelus novus* s'ha convertit així en un penell que gira segons el vent i que podem imaginar ben bé en la forma del característic gallet que adorna campanars i torrasses de tot Europa per advertir-nos de com en poden ser, d'inconstants, els homes. Ens inclinem cap als comportaments que ens fan la vida més fàcil, no hi ha dubte. Però la denúncia de Bauman és més seriosa; no és la poca constància dels nostres principis allò que examina el sociòleg en el seu últim llibre, publicat ja pòstumament, sinó el perill que el temps mateix esdevingui reversible, que el passat i el futur es confonguin.

Benjamin i Klee no van deixar cap marge de dubte: el vent del temps bufa des del paradís cap a l'obscuritat impenetrable del futur. I Bauman? Segons el sociòleg, l'àngel ara vola cap al passat perquè el futur s'ha convertit en una acumulació de runes tan desagradable que val més perdre'l de vista. Amb el dibuix de Klee al davant, la representació de la metàfora modificada és impossible d'imaginar. Seria com si aquell rostre dibuixat amb unes poques línies, ni home ni dona, ni bèstia ni humà —fixeu-vos en la boca i els narius animals i els tres dits de mans i peus acabats en urpes!—, ni dimoni ni Déu, atrapat al mig, a l'interstici exacte que representa el moment donat, sortís del paper, empès per la força de l'huracà que ara bufa des del futur. La imatge modificada és incongruent, però no només perquè costa de representar-la gràficament. L'àngel no es pot girar de cara al futur i tenir el passat rere l'esquena, com un món merament imaginari i manipulable, perquè el futur no pot

ser visible mai, ni quan les utopies es converteixen en l'aliment bàsic de les ànimes desencantades ni quan preferim no adonar-nos de la falta de perspectives viables.

Bauman, però, no escodrina el futur a la manera d'un endeví clarivident, sinó que denuncia que ha desaparegut la fe, la fe en la possibilitat d'un món millor. S'ha acabat això d'anar construint promeses cada cop més brillants. Encara que no sigui fàcil, el sociòleg intenta fixar un punt d'inflexió dins la llarga postguerra europea, marcar una clara frontera dins d'aquest període de felicitat obligatòria per definir el moment en el qual la fe en el progrés imparabile hagi començat a declinar. Gràcies a aquesta voluntat d'examinar el que tenim davant dels ulls, Bauman ens retrata un gegant amb peus de fang. Les esquerdes van començar a afectar el millor dels possibles mons abans que les conseqüències es fessin perceptibles i escrotonessin la mateixa imatge del futur. L'estat punitiu s'ha expandit fins al punt que la violència sistemàtica i sorda ha començat a ser percebuda com un fet inevitable, com si no hi hagués res a fer, com si el Leviatan fos una immensa maquinària contrària al ciutadà i no el marc segur dins del qual cada persona ha de poder desenvolupar els seus millors potencials.

I així, el món s'ha tenyit de ràbia, provocada per la impotència i per les energies sorgides de la humiliació. La societat europea —amb les seves rèpliques a l'altre costat de l'Atlàntic—, que havia semblat tan equilibrada i racionalment ordenada, va acabar revelant el seu costat obscur, aquella brutalitat de la repressió de la diferència i l'encadenament de l'explotació laboral cada cop més sofisticada —com els telèfons mòbils que ens regala l'empresa per poder-nos tenir a disposició en tot moment— que ja era el tret principal dels mateixos imperis que han creat aquest *brave new world*.

Bauman descobreix, però, que el present ha involucionat d'una manera especialment preocupant en l'àmbit de les relacions interpersonals, fins al punt que es podria sostenir que l'egoisme ha esdevingut una ideologia. Avui es cultiva directament la incapacitat de posar-nos en la pell de l'altre i s'aposta sense embuts per la urgència de crear comunitats closes, sense diferències internes. Fins i tot en la més estricta quotidianitat, l'home sibarita actual, espatllat per tanta bonança, pretén evitar tota confrontació. Però la necessitat de viure rodejats només de les persones que pensen igual i actuen igual ha fet desaparèixer la voluntat de comprensió i la capacitat de tancar tractes i arribar a acords consensuats. Vivim, es podria dir, en una societat a la carta que no només ens ofereix exactament allò que volem, sinó que procura satisfer fins i tot aquelles necessitats que ni sabíem que teníem. La capacitat de crear una demanda inexistent és un dels mecanismes més perversos de la societat de consum. La visita als *shopping malls* consola amb l'acompliment

de desigs inútils i superflus, amb la mera sensació que ho tenim tot. Sempre que, és clar, com diu Bauman, no ens mirem al mirall, perquè aquest revelaria els narcisos postmoderns que viuen «una vida brutal, desagradable i curta» (p. 162). I el reconeixement estremidor que l'era de «superabundància, oportunitat i opcions» (p. 193), tanmateix, ens ha deixat insatisfets, impulsa l'individu a buscar un recer en un lloc solitari i segur, on no hi hagi cap mena de competència ni cap perill que algú ens arrabassi els privilegis —l'úter.

Tinc els meus dubtes que Ayn Rand (1905-1982), elevada en *Retrotopia* com a paradigma preocupant, pugui ser considerada representant de res, per molt que les seves interminables novel·les basades en aquesta necessitat d'autoprotecció hagin tingut una divulgació formidable. L'anàlisi de les expressions de cultura popular, sorgida dels instints més reprimits, hauria pogut descobrir traces molt més incòmodes i notablement més divulgades —Rand, per exemple, no té cap traducció al català i la majoria de les seves obres en espanyol ja estan a hores d'ara descatalogades—, com les *Cinquanta ombres d'en Gray*, amb la promoció del mòrbid plaer de ser sotmès a la voluntat i el maltractament dels altres. O *El codi Da Vinci* de Dan Brown, que resulta un exemple perfecte d'aquell «espectre paranoic de la conspiració» que denuncia Bauman amb gran perspicàcia. I no només això, sinó que aquest supervendes assegura poder demostrar la connexió de sang que arriba directament fins a Jesucrist! I és la fe en l'existència d'aquesta estirp d'escollits incontestable que li ha donat tants lectors arreu. La fe en un origen primer, en una nissaga blindada al pas del temps, mai ha desaparegut, sinó que és l'essència mateixa de tota retrotopia.

L'*angelus* de Benjamin data de 1940, és a dir, que reflecteix conscientment una Europa devastada, en runes. Dificilment podem atribuir al filòsof cap mena d'optimisme ni confiança en la possibilitat de la superació dels conflictes ni cap esperança d'una reconstrucció màgica. La figura benjaminiana de l'àngel de la història és una clara denúncia d'una força cega que s'ha apoderat de la percepció del temps. La urgència d'avançar és el que ha robat als homes la seva pròpia humanitat. L'àngel representa la impossibilitat d'aturar-se, de plorar els morts, lamentar les pèrdues, pensar en el perquè. El progrés, o l'excusa d'un progrés ininterromput, huracanat, ha robat a la humanitat no només la capacitat de compassió, sinó directament el judici racional, la capacitat de discernir què fa mal i què bé. Aquest progrés cec defineix la Modernitat. I la Modernitat és estretament lligada amb la retòrica de la innocència, és a dir, amb el discurs infiltrat a les consciències que havia de fer-nos oblidar «que tot monument de cultura és també el monument de la barbaritat» de la tesi setena.

En el moment àlgid de la devastació, Benjamin va fer responsable de la catàstrofe un element inherent del progrés: la ceguesa, la insensibilitat manifesta, la volun-

tat d'assumir una posició elevada per sobre de les coses «només» humanes. Aquesta mirada «angelical» freda i distant no manté altre compromís que amb la idea del progrés. La Modernitat va néixer malalta perquè va apostar per la utopia d'ella mateixa, però no era capaç d'assumir la responsabilitat per les seves pròpies víctimes. Les conseqüències de la cursa imperiosa i el patiment inesborrable deixaven indiferent la idea del progrés, no calia aturar-se. I més encara, el vent que impulsava aquesta progressió huracanada i imparabile sorgia, segons Benjamin, «des del paradís». L'huracà del progrés que «se li enreda a les ales» a l'àngel prové directament de la representació paradisiàca del passat.

A l'inici del temps hi ha, doncs, aquell estat de coses al qual tot el progrés tendeix. L'Edat d'Or no es troba rere l'esquena, sinó en un principi inaccessible, del qual el temps ens allunya irremissiblement. La idea mateixa del progrés conté la fantasia de la possibilitat de la tornada al paradís: ser el que ja havíem estat, aquesta és la realització última que Benjamin *denuncia* amb el seu àngel de la història. La seva anàlisi no està feta a favor d'una idea, sinó en contra de la ceguesa que la Modernitat havia exigít als seus adeptes i també en contra del culte d'un passat paradisiàc. Per sacsejar les consciències com demana Bauman, no hi ha cap necessitat que l'*angelus novus* canviï la direcció del seu vol; només cal llegir la tesi novena amb prou atenció.

És important comprendre bé aquest impuls que es retroalimenta. La idea d'un progrés constant es nodreix, paradoxalment, de la possibilitat d'un retorn a l'Edat d'Or, a la infantesa del món, al paradís mateix. Córrer per tornar allà on ja havíem estat, és possible? Ho podem il·lustrar amb uns exemples històrics colpidors. El feixisme italià es va associar amb la idea del progrés i el futurisme (*sic!*) de Marinetti i això el va proveir de molta de la seva munició retòrica tan eficient. Però la promesa no era altra, tanmateix, que poder escapar de totes les inseguretats de la Modernitat tecnològica i tornar a instaurar un estat anterior de la societat amb les seguretats de sempre, la família nuclear, l'ocupació plena en un paisatge laboral de feines i professions conegudes i un entorn sense elements forans, clos dins d'ell mateix, autosuficient. La ideologia nazi en aquest sentit va ser encara més elaborada i efectiva. L'explotació de l'origen primer, superior i inalterable, era el motor de tota la maquinària d'exclusió i de terror. El règim es basava en aquesta mateixa contradicció, una vertiginosa transformació en nom del progrés més ràpid que mai s'hagi imaginat i, alhora, la garantia que res canviaria. I avui també, l'islamisme polític, aquesta ideologia tan destructiva i engegadora, basa la seva potència mortífera en la convicció que es pot tornar a instaurar el paradís perdut. Odien civilització i tot signe de cultura i confien que la rigidesa de les seves normes els protegirà del mal

insuportable que representen la Modernitat i la complexitat com la seva estructura bàsica. Com bé diu Bauman, els mou la ràbia de sentir-se exclosos d'un món que s'ha tornat no només incert, sinó directament incompreensible, i s'arrapen a la violència autotèlica per aconseguir «alleujament temporal dels sentiments humiliants de la pròpia inferioritat» (p. 55).

La conclusió de Zygmunt Bauman que el nostre temps d'ara està afectat per «una afecció incurable» és ben certa; el «sentiment de pèrdua, de desplaçament», és poderós, com també és ben present «l'idil·li amb la pròpia fantasia», fins al punt que podem parlar d'una «epidèmia mundial de nostàlgia». En canvi, hem de tenir molta precaució de no pensar que aquesta «confusió entre la pàtria verdadera i la imaginària» (p. 11) és una característica únicament d'un món postmodern que ha perdut el seu futur i ja no sap somiar cap transformació. L'associació indestriable entre la utopia i el retorn al paradís és un dels mecanismes més efectius per posar la massa en moviment i correspon a una altra definició precisa de Walter Benjamin, la de l'«estetització de la política»: només cal fer sentir a la gent la grandesa del seu grup per evitar haver de proporcionar-los cap millora substancial de les seves condicions. L'estètica, l'imaginari, és ben capaç de substituir les reivindicacions fins i tot dels més desfavorits.

Encara que aquest principi actiu de la utopia viscuda a l'inrevés estigui basat en una contradicció manifesta, funciona, convenç. L'aparició, o l'invent, d'aquest mecanisme és impossible de datar. Thomas Moore va ser el primer a lligar la felicitat a un *topos*, perquè la idea del paradís és finalment la base de tot pensament religiós. El mecanisme d'un retorn a l'estat primari exempt de tota conflictivitat està present arreu i ha demostrat en moltes circumstàncies històriques diferents l'efectivitat i l'abast de la seva mobilització.

La retrotopia de Zygmunt Bauman és, doncs, un diagnòstic molt més sever del que podria semblar d'entrada. El sociòleg ha aconseguit aïllar en les dinàmiques del nostre temps excessivament feliç i ingenu —«no ens podem imaginar un món més satisfactori que el que tenim» (p. 14)— el germen d'una involució perillosíssima. La rehabilitació d'un model tribal de societat i la recerca d'un jo primordial i impollut malauradament no és només una reivindicació vaga de coses que suposadament havien passat en temps més que remots, sinó una crida directa a recordar com havien funcionat les societats totalitàries en l'Europa del segle XX. Allò que torna a través de la retrotopia és el mecanisme d'exclusió que va permetre la devastació del nostre propi continent com qui diu fa quatre dies, però que ja hem oblidat. Encara vivim sota la influència d'aquell àngel de la història que passa volant per sobre de totes les runes molestes. ◀